

Марија П. Бјелић*
Сања Т. Воковић*

Универзитет у Београду, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију

НЕКИ АСПЕКТИ МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА ДЕЦЕ ОШТЕЋЕНОГ СЛУХА

Апстракт: Васпитање представља деловање одраслих на тело, ум и осећања деце, подстичући развој и јединство телесног, интелектуалног, моралног и естетског васпитања од најранијег узраста. Морално васпитање одређује основу васпитања појединца и његовог деловања јер га оно усмерава да сва подручја личности и капацитете усклади са друштвеном заједницом и оствари сопствену аутентичност, која није у сукобу са универзалним, трајним и непроменљивим вредностима, које прокламују врлине, доброту, човекољубље и усмеравање ка вишим духовним вредностима и добробити за све. Морално васпитање остварује се сазнавањем о ономе што је *добро*, које поткрепљује телесне акције и чињење које је усклађено са моралним и естетским вредностима. Деца оштећеног слуха имају тешкоће са остваривањем моралног васпитања на сва три наведена ступња, услед тешкоћа у развоју говора, комуникације и социјализације, те ће у раду бити образложене специфичности моралног васпитања које су одређене карактеристикама личности глуве деце које треба узети у обзир приликом спровођења васпитне праксе са децом предшколског узраста.

Кључне речи: *морално васпитање, оштећење слуха, предшколски узраст.*

УВОД

Васпитањепредставља „процес формирања човека као људског бића сасвим физичким, интелектуалним, моралним, естетским и радним квалитетима” (Бранковић и Илић, 2011: 12). Циљ васпитања представља обједињавање наведених компоненти, и према Бранковићу, оно се у ширем смислу одређује као процеси друштвена делатност која је усмерена на развој личности и свих њених потенцијала (Бранковић, Гутовић, Илић, Милијевић, Сузић, 2000). Још од времена српских просветитеља, постојале су различите идеје око одређења

* bjelicmarija98@gmail.com

* sanjadjokovic64@gmail.com

циља васпитања, али су све оне у крајњем смислу комплементарне: *Васпитање је припрема за живот* (Свети Сава); *Васпитање је тежња за савршенством* (Доситеј Обрадовић); *Васпитањем се мења друштво и појединац* (Васо Пелагић) (Ковачевић, 2019). Васпитање у ширем смислу, како у контексту просветитељских начела, тако и у оквиру садашње концепције васпитања и образовања као полазиште узима дете, те је важно да нова доктрина васпитно-образовне праксе уважава дечију природу, његове потребе, али и потребе и захтеве друштвене заједнице.

Васпитање је сврсисходни процес који укључује стварање услова за складан развој људске личности – појединца, али и за овладавање неопходним друштвеним, духовним, моралним и емотивним вредностима (Речицкая, 2004), и тиме оно обједињује сазревање појединца и његово присаједињавање у шири контекст друштва.

Однос динамичке компоненте васпитања са друштвено-историјским контекстом наглашава Ожеговић, истичући да је васпитање свесна или несвесна, намерна или ненамерна, трајна друштвено-историјски и класно условљена активност усмерена на усвајање знања, стицање искуства, формирање навика, преношење обичаја и схватања старијих генерација (Ожеговић, 2009).

Паралелно са непрекидним променама, динамичним развојем друштва и технологије, те редефинисањем и усклађивањем циљева васпитања са новим друштвеним контекстом, основне васпитне вредности, у служби планирања и реализације васпитно-образовног рада, својим усмерењем и делатношћу треба да пруже знања и вештине неопходне за живот и рад у савременом друштву. Дакле, васпитне вредности треба да омогуће самостално и самоиницијативно стицање и процењивање знања, као део критичког мишљења; стварање услова за развој способности и талената; складно и целовито развијање аутономне, хумане, толерантне демократски оријентисане и социјално одговорне личности за живот у плуралистичком друштву; усвајање и развијање универзалних, општеприхваћених друштвених и етичких вредности; и коначно, неговање осећања припадности националној и широј друштвеној заједници (Ђорђевић, 1993).

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ

Васпитање је јединствен процес који се теоријски може поделити у више компоненти. Полазећи од карактеристика човека које га одређују као људско биће, оно се дели на пет подручја: физичко, интелектуално, морално, радно-техничко и естетско васпитање (Ковачевић, 2015). Развојем наведених компоненти остварују се појединачне компетенције, које појединца воде ка зрелом и самосталном функционисању и одређују га као аутентичну јединку. Морал и морално васпитање одлазе корак даље и надилазе усмере-

ност на сопственост, јер се њихово постојање одређује сарадњом међу појединцима, која координира њихове тачке гледишта у узајамност која истовремено обезбеђује самосталност сваком појединцу, али и њихову повезаност (Ријаџе и Inhelder, 1996).

Морал и морално васпитање регулишу међуљудске односе ради постизања општег добра, и представљају услов опстанка људске заједнице (Каменов, 2006). Свако друштво прокламује морал као битан фактор и услов како општег друштвеног, тако и индивидуалног опстанка и развоја (Брковић, 2011).

Морално васпитање подразумева васпитање за друштвени живот и оно обухвата усклађивање личних и друштвених интереса, избегавајући две крајности: постизање личних интереса на штету друштвених интереса и обрнуто, постизање друштвених, на штету личних интереса (Ковачевић, 2015). Овом дефиницијом директно се истиче међусобна зависност развоја свих васпитних компоненти – личних капацитета и друштва. Будући да између васпитања и друштва постоји чврста веза, од васпитања зависи напредак друштва, те је неопходно да се васпитање усагласи са потребама друштва (Пелагић, 1953). С тим у вези, постижући индивидуално усавршавање, човек доприноси стварању бољег друштва (Ковачевић, 2019).

Морално васпитање карактерише прогресивно напредовање у стварању непрекидне синергије између унутрашњих порива и спољашњих притисака, који су у складу са ониме што налажу општа морална начела и морална савест. Морал и морално васпитање којим се оно остварује и одржава у виду моралне свести, карактеристика је искључиво људске врсте и представља трајне вредности (Ковачевић, 2015).

Циљ моралног васпитања јесте формирање слободне, хумане и одговорне особе која ће водити рачуна о сопственом духовном здрављу и понашању, али и која ће бити узору друштву. Овако постављен циљ реализује се кроз неколико задатака:

1. Усвајањем знања о моралу; учење о ономе што је морално и о ономе што није морално; обухвата моралне појмове и категорије, правила и начела, схватања и односе;
2. Усвајањем и формирањем моралних уверења и погледа на свет. Представља рефлексiju првог задатка. Први задатак је на нивоу интелектуалног (когнитивног) подручја, а други задатак представља рефлексiju на афективно подручје;
3. Формирање навика у складу са моралним начелима. Означава моторичку област, где се оно што је интелектуално усвојено и емоционално доживљено примењује у пракси и подразумева примерено и морално понашање према свима и на сваком месту;

4. Развијање и неговање позитивних особина карактера и воље. Ово је фаза након формирања навика, која те навике још више развија и негује, додајући им нове карактерне особине попут самоконтроле, доследности, достојанствености, предузимљивости, толерантности, итд.
5. Развијање осећања за уочавање и неговање етичких норми (Ковачевић, 2015).

РАЗВОЈ МОРАЛНИХ ВРЕДНОСТИ И СПЕЦИФИЧНОСТИ МОРАЛНОСТИ ДЕЦЕ ОШТЕЋЕНОГ СЛУХА

Новорођенче реагује у складу са степеном (не)задовољења својих основних потреба. Ова фаза се означава *нултом фазом моралности* – детету на овом узрасту норме не значе ништа. Касније, у тзв. *првом детињству*, преовлађује хедонизам; тежња детета да чини оно што му причињава задовољство, док реакције околине, односно: прихватање или неприхватање одређеног понашања, наводе дете да се при крају овог периода понаша у складу са општим нормама те средине. Када су у питању деца оштећеног слуха, специфични изазови на путу развоја моралних вредности и моралног васпитања могу се јавити већ на овом ступњу.

Наиме, размену и општење међу појединцима, зачетке интериндивидуалних односа омогућавају комуникација и говор. Помоћу језика дете открива богатство света и стварности која је изнад њега. Путем говора и вербалног општења, као и ранесензо-моторне комуникације, дете постепено учи да имитира покрете и звукове. Када се међусобно повежу звукови са одређеним акцијама, коначно се развија језик (Ријаже и Inhelder, 1996), који је неопходно средство васпитања. Док се говорне стекне у дефинитивном облику, интериндивидуални односи се ограничавају на имитирање телесних и спољашњих гестова, као и на глобални афективни однос без диференцираних општења. Насупрот томе, са говором се удружује унутрашњи живот, који се образује свесно у оној мери у којој може да се саопштава. Дете је подређено одраслима који врше психолошку принуду над њиме, и такав однос ствара *поштовање*, којим дете прихвата упутства и наредбе (Ријаже и Inhelder, 1996). Изречене наредбе деца сматрају обавезним, и оне представљају зачетак моралног развоја.

Проблем који се јавља код деце оштећеног слуха је вишедимензионалан у овом контексту, јер је највећа последица поремећаја слуха тешкоћа у перцепцији говорног сигнала (Ђоковић, 2004), те глуво дете неће моћи да разуме говор, самим тим ни упутства и наредбе њиме изречене. Упркос томе што је на овом узрасту у питању *моралност принуде* која подразумева послушност без просуђивања и размишљања, за почетак моралног развоја неопходно је вербално општење у смислу остваривања идентификације са родитељима који

изричу наредбе. Говором се развија емоционална интеракција са мајком (Радоман, 2005), која представља праобразак препознавања потреба и хтења других. Глува деца услед потпуне лишености или осиромашене ране комуникације имају тешкоће у разумевању менталних стања и потреба других (Peterson & Siegal, 1995).

Дете у току раног детињства обogaђује обрасце понашања који се уклапају у захтеве средине, али тек при крају овог периода почињу да се развијају појмови *добар* или *рђав* поступак. Међутим, многе *добре* и *рђаве* поступке дете неће самостално приметити и издвојити, већ ће их схватати тек након што му на њих неко други скрене пажњу (Брковић, 2011). Глуво дете, услед оштећења слуха има тешкоће у развоју рецептивног и експресивног речника (Остојић и Ђоковић, 2017), а нарочиту тешкоћу за успостављање разумевања говора и функције говорне продукције у контексту моралног васпитања, представљају апстрактни појмови, који су чулно недоступни, а којима се изричу упутства, наредбе и означавају одређена понашања као нпр: *добра, лоша, праведна, поштена...* Глува деца отежано формирају апстрактне појмове, јер се њихов процес мишљења одвија у границама онога што се може видети (Исаковић и Ковачевић, 2010), те ће се средства за развој моралног васпитања теже усвајати и разумевати, јер глуву децу карактерише појмовна дефицијенција (Радоман, 2005) и она може бити додатна препрека у развоју и подстицању моралног развоја глуве деце на овом ступњу.

Прва морална осећања произилазе из једностраног поштовања малог детета према родитељима и одраслима. Сазревањем долази до нових моралних осећања, која се јављају као последица сарадње међу децом и облика друштвеног живота који проистичу из те сарадње, а једно од њих се састоји од обостраног поштовања. Обострано поштовање води новим облицима моралних осећања која се разликују од пређашње, спољашње послушности.

Најјаснији увид у наведени преображај моралних осећања и њихово сазревање може се уочити у ставовима деце према правилима, како у односима међу децом, тако и у односима према правилима која важе између деце и одраслих. У игри се, на пример, деца придржавају прописа неке колективне игре, чак и када је она искључиво дечија. У опхођењу према правилима и новим правилима запажа се велика разлика између млађе и старије деце.

Млађа деца се играју било како или имитирајући сопствена правила претходно позајмљена и усвојена од старијих, односно једностраним поштовањем – својеврсним моралним потчињавањем. Деца старијег узраста прецизније се придржавају постојећих правила и отворенија су за формирање и усклађивање скупа заједничких правила која нису нужно *наслеђе* правила којим су претходно научена. Дакле, отвореност за формирање нових правила, којим млађа деца нису склона, подразумева код деце старијег узраста могућност да увиде да ново правило може и треба да буде прихваћено уколико је оно израз заједничке воље и слагања. На тај начин, старија деца сазревају до

мере обостраног поштовања услед ког се ново правило не поштује више као производ спољашње воље и једностраног поштовања наслеђених правила, већ као резултат слагања и формирања својеврсне нагодбе међу играчима.

Овакво опхођење и утврђивање у обостраном поштовању повлачи за собом читав низ до тада непознатих моралних осећања, као што је нпр. поштење међу играчима, које искључује варање, не више из разлога што је забрањено, већ зато што оно ремети слогу међу појединцима који се међусобно цене (Ријаже i Inhelder, 1996).

Изазови моралног васпитања на овом ступњу, када су у питању деца оштећеног слуха, представљају карактеристике личности глувих попут: поремећене социјалне прилагођености услед неадекватне комуникације, емоционалне незрелости, ригидности и егоцентризма (Радоман, 2005), које представљају тешкоћу за остваривање међусобне сарадње и обостраног поштовања.

Посебно значајан афективни производ обостраног поштовања јесте осећање праведности. То осећање је посебно значајно и снажно међу друговима и делује на односе деце и одраслих до те мере да често преиначава односе деце и родитеља. Код млађе деце послушностима првенство над праведношћу, појам о томе шта је праведно она изједначавају са оним што заповедају и прописују старији. Старија деца са посебним убеђењем подражавају идеју о дистрибутивној праведности, која се темељи на строгој једнакости, те се код њих уочава да се савест о праведном и неправедном чешће јавља на рачун одраслих, него под њиховим утицајем и притиском: тек поводом неке неправде, често ненамерне, а каткад умишљене, чија је жртва, дете почиње да раздваја праведност од потчињавања. Лично искуство сарадње међу децом, и обострано поштовање, у основи развијају осећање правде. Осећање правде и дистрибутивне праведности међу вршњацима буди снажна морална осећања, те према томе обострано поштовање које се постепено диференцира од једностраног, и води новој организацији моралних вредности. Њено главно обележје састоји се у подразумевању релативне аутономије моралне савести појединца, а са тог станишта гледано, овај кооперативни морал се може сматрати обликом равнотеже која је више од равнотеже морала простог потчињавања (Ријаже i Inhelder, 1996).

Глува и наглува деца на овом ступњу имају тешкоће подједнако у разменама са одраслима и са другом децом услед смањеног степена социјалне прилагођености, већег степена интроверзије и самодовољности (Радоман, 2005). Наведене особине онемогућавају промишљање о дистрибутивности праведности и остваривање правила по систему нагодби, јер је егоцентризам често констатована црта личности глувих. Егоцентризам онемогућава прављење поунутрења одређених друштвених модела, јер он представља немогућност да се разумеју потребе и осећања других; дете, дакле, неће бити способно да перципира норме изван својих жеља, те могу настати конфликтне ситуације и импулсивне реакције глуве деце које су засноване на жељи за непосредним

задовољењем потреба, и оне се јављају као последица немања адекватног увида о утицају сопственог понашања на друге, као ни о његовим последицама. Саморегулација сопственог понашања није могућа без разумевања ставовишта другог, као и без саопштавања и разумевања сопствених мисли. Глува деца показују измењену аутоперцепцију и перцепцију других и тиме им је отежано морално просуђивање које захтева издизање од сопствених хтења и норми понашања и управљање према спољашњим захтевима друштвене средине, који подразумевају и потребе других у целости.

СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И МОРАЛНА СВОЈСТВА ДЕЦЕ ОШТЕЋЕНОГ СЛУХА

Оштећење слуха значајно утиче на психосоцијално функционисање личности, па самим тим и на васпитање детета. Недостатак аудитивног искуства непосредно утиче на природу и развијеност неких психичких функција као што су нпр. интелигенција или памћење. У једном истраживању установљено је да глуви испитаници са нижим интелектуалним способностима имају тешкоће у социјализацији, изражавању и разумевању правила. Њихова неспособност да се прилагоде друштву често доводи до фрустрације и екстернализованих проблема (Јерковић, Станојчић, Голубовић, 2010).

Истраживања која су се бавила социјалним развојем и социјалном комуникацијом слушно оштећене деце, дошла су до следећих закључака:

1. Деца оштећеног слуха показују повећану социјалну неприлагођеност која се огледа у сниженој комуникацији, социјалном повлачењу и социјалној изолацији;
2. Испољавају социјалну незрелост која се огледа у недовољној способности да се брину сама о себи, о другима и прихвате одговорност за своје понашање;
3. Њихово понашање је недовољно социјализовано и нема одговарајућег поштовања социјалних норми. Констатовани су проблеми у моралном развоју и моралном просуђивању (Јерковић, Станојчић, Голубовић, 2010).

Као што је већ напоменуто, егоцентризам је често евидентирана црта личности особа оштећеног слуха што доводи до неспособности разумевања потреба и осећања других.

Поред сазнајног егоцентризма, констатовано је и продужено трајање „афективног егоцентризма”, који се испољава кроз немогућност разумевања и прихватања емоционалног реаговања других (Јерковић, Станојчић, Голубовић, 2010). Наведене особине могу бити нарочито изазовне када је у питању развој

моралности, док са друге стране, карактеристика која, такође, одражава понашање особа оштећеног слуха јесте ригидност, односно круто придржавање одређених правила и норми понашања (Јерковић, Станојчић, Голубовић, 2010), што се може сматрати добром основом за спровођење васпитне праксе. Разлог овоме јесте недовољно разумевање финеса везаних за одређене животне ситуације и догађаје, њихове узроке и слично, те се у таквим ситуацијама јавља научно понашање, које следи једном утврђена правила без њиховог прилагођавања новим околностима. Ова карактеристика, упркос томе, има потенцијале који треба да се искористе у циљу превазилажења тешкоћа и усвајању моралних норми, као и превазилажењу ригидности помоћу усвајања својеврсне флексибилности, прихватања различитости људског искуства и норми које из њих произилазе, али их и уобличавају.

Особе оштећеног слуха често имају нарушену свест о себи, осећање мање вредности, незадовољство собом и проблеме у идентификацији, што им отежава одређивање сопственог положаја у друштвеном контексту, чиме теже остварују социо-емоционалне релације, које су неопходне за развој међуљудске сарадње, толеранције и узајамног помагања. Раинер и Алтшулер (Rainer & Altshuler, 1997, према: Радоман, 2005: 160) дају следећи опис личности глувог детета: „Због губитка слуха, глуво дете трпи негативне последице како у погледу емоционалног општења са родитељима на раном узрасту тако и у погледу когнитивних аспеката мишљења и учења. Глуви често показују слабо развијену способност да разумеју и воде рачунао осећањима других и немају адекватан увид о утицају сопственог понашања на друге и о његовим последицама. Са претежно егоцентричним погледом на свет и захтевима који нису претерано спутани системом високе контроле (савести), начин њихове адаптације може се окарактерисати као принудна зависност.”

Специфичне психолошке карактеристике деце оштећеног слуха у највећој мери представљају последицу говорне и комуникационе дефицијенције која најдиректније оставља последице на процес социјализације са којим је морални развој нераскидиво везан.

Понашање особа оштећеног слуха није довољно социјализовано и нема одговарајућег поштовања социјалних норми или је, са друге стране, њихово придржавање ригидно. Морални развој глувих показује знатно заостајање (Радоман, 2005).

МОРАЛНО ВАСПИТАЊЕ ДЕЦЕ ОШТЕЋЕНОГ СЛУХА

Морално васпитање предшколске глуве и наглуве деце састоји се у стварању правилног интеракцијског односа појединца и групе, начина понашања и односа према туђој личности и својини. Осим наведеног, у предшколској групи се развија однос пријатељства, узајамног помагања, развијање навике солидарности и стварање позитивног односа према туђој личности и туђем раду. Приликом спровођења васпитне праксе са децом оштећеног слуха, треба настојати да се развију позитивне особине као што су: искреност, другарство, правилан став према супротном полу, истрајност, доследност, упорност у савлађивању тешкоћа у раду и извршењу задатака. Са друге стране, треба сузбијати: себичност, лењост, тврдоглавост, неповерење, страх од непознатих лица, и друго. Најзад, од малих ногу треба неговати љубав према родитељима, завичају и домовини, другарство, разумевање и прихватање различитости. Разумљиво да све моралне црте личности треба да се подстичу и стварају конкретним примерима, очигледно доступним, и систематски кроз доследно придржавање постављених принципа, уз максимално поштовање деље личности, са планом и смишљено организовање групног колектива (Савић, 1980).

Морално васпитавање подразумева развијање моралне свести, која се односи на осећање моћи да се одупре унутрашњим поривима и спољашњим притисцима. Глуву и наглуву децу треба, дакле, васпитати да се одупру искључиво сопственим егоцентричним намерама којима су услед тешкоће у комуникацији склона, како би развила свест о осећањима и потребама других, која је основ моралне свести.

За адекватно морално васпитање потребно је и више од саме свести, а оно подразумева деловање у складу са оним што морална свест наређује. Овакво дефинисање моралног васпитања одређује принципе и начела којима се треба руководити приликом спровођења васпитне праксе са децом оштећеног слуха, а они подразумевају следеће:

1. Васпитање у духу хуманизма. Ово означава љубав према људском бићу, веру у њега и поштовање човека као основне вредности. Обухвата грађанска и политичка права, као и економска, социјална и друга. У грађанска и политичка права спадају: право на живот, забрана мучења, право на говор, право на слободу, право на приватност, право на имовину, на вероисповест, удруживање итд. У економска и социјална права спадају: право на рад, ограничено радно време, право на здравље, право на образовање и др. Уједињене нације су донеле *Конвенцију о правима детета*, која подразумева право на недискриминацију, право на посебну бригу и заштиту, помоћ породици и обезбеђивање да дете живи у породичној средини, итд.

2. Васпитање у духу поштовања супротног пола;

3. Васпитање за друштвени живот обухвата усклађивање низа друштвених интереса тако да се избегну две крајности: поштовање личних интереса на штету друштвених интереса и поштовање друштвених интереса на штету личних. То подразумева учење о међуљудској сарадњи, толеранцији, узајамном помагању, пријатељству итд.

4. Васпитање у духу патриотизма. Ова димензија моралног васпитања има за циљ да се у човеку пробуди поштовање према свом народу и својој домовини. Ово треба разликовати од шовинизма, који представља љубав према својој, а мржњу према туђој нацији. Треба подстицати просоцијална понашања и љубав према својој, али и поштовање према туђој нацији и домовини;

5. Васпитање у духу међународног разумевања. Овај принцип је уско повезан са позитивним ставом и односом према припадницима других народа и националности;

6. Васпитање у духу правилног односа према раду. Ово је уско повезано са радним васпитањем, и значи развијање смисла за заједнички рад, владање самим собом, повећање продуктивности и друго (Ковачевић, 2015).

Морално васпитање деце оштећеног слуха предшколског узраста спроводи се коришћењем специфичних метода и средстава, а садржај је тематски распоређен у неколико битних области. Најчешће примењиване методе којима се реализује морално васпитање су: метода поучавања (излагање, објашњење, тумачење); метода уверавања, којом се морална знања претварају у морална осећања, моралне ставове и одговорности; метода навикавања – формирање навика моралног понашања и метода спречавања (Ковачевић, 2015).

Основни садржаји моралног васпитања су: васпитање у духу хуманизма, васпитање у заједници за заједницу, припремање за породични живот, формирање позитивног односа према раду, материјалним и духовним вредностима (Ковачевић, 2015).

За развој моралности код деце предшколског узраста, осим наведених метода којима се спроводе садржаји, веома важан услов јесу шири и директни контакти са друштвеном средином. Поред утицаја родитеља, који је највећи, као и групе вршњака, наглашава се и значај контаката са одраслима, који нису чланови породице у којој дете одраста, из разлога што они нису попустљиви према дететовом понашању.

Међутим, морални напредак се не може свести на притиске и принуде од стране ауторитета, будући да он није извор правде. Морални напредак почива на једнакости и праву узвраћања и могуће га је остварити само у слободи и односима узајамног поштовања (са другом децом и одраслима) и међусобној сарадњи (Каменов, 2006).

За међусобну сарадњу и општење неопходан је језик као медијум јер он битно утиче на социјални развој и квалитет социјалних интеракција (Нао & Wu, 2019). Деца оштећеног слуха имају тешкоће у остваривању просоцијалног понашања, јер рана глувоћа мења перцептивне процесе и свест појединца, како о себи тако и о другим члановима друштва, услед чега се јавља и надовезује емоционална незрелост.

Приликом организовања васпитног рада, неопходно је радити на емоционалној сфери и на контроли емоција, односно на контролисању импулсивности, која се јавља као последица фрустрације код деце оштећеног слуха услед неразумевања околине.

Како је развој детерминисан раним искуствима, која су у случају деце оштећеног слуха значајно специфична, прилагођавање васпитног рада специфичностима њихове личности потребно је почети такође на раном узрасту. Тиме се превенирају последице сензорне депривације. Нарочито је значајна стимулација ране комуникације и емоционалне размене детета са мајком (Радоман, 2005), којима се постиже и подстиче идентификација, која је неопходна како за развој слике о себи тако и за потоње усвајање говора, без чијег постојања не може да се јави разумевање изречених наредби које васпитавају дете у моралном погледу. Адекватно формирана слика о себи, омогућава разумевање сопствених осећања, а она представљају предуслов за могућност интернализације и разумевања осећања других. Још једна битна компонента моралног васпитања и предуслов за његово развијање код деце оштећеног слуха, представља разусловљавање њихове нереалне процене и сагледавања себе, које може бити усмерено у правцу доживљавања себе као супериорног или кроз призму презаштићивања од стране родитеља – инфериорног (Радоман, 2005). Глува деца чешће себе процењују као супериорне, те овакво ставовиште отежава васпитавање у правцу моралног васпитања које прокламује једнакост. Такође, са друге стране поремећај слике о себи у негативном смислу, и слика о себи која је испуњена анксиозношћу и осећајем изолације, нарочито код наглуве деце, отежаће развој социјалних интеракција у правцу усвајања обостраног поштовања.

Велику улогу током социјализације игра учење у смислу класичног и инструменталног условљавања, учење по моделу и викаријско учење. Глува деца пријемчива су за учење по моделу, које се одвија на принципу усвајања невербалног понашања. Сложенији садржаји, као што су мотиви, ставови, морално просуђивање, не могу се објаснити помоћу једноставних облика учења, иако су под значајним упливом социјалног деловања на личност, они се најчешће усвајају механизмом идентификације.

Идентификација са мишљењем, ставовима, осећањима и понашањима људи, настаје на основу позитивног емоционалног односа према тим људима (Радоман, 2005).

За развој моралних особина детета веома је важан пример људи око њега, нарочито оних на које жели да се угледа због емоционалне блискости са њима. Међутим, изолован пример, лишен ширег друштвеног контекста, који је одређен аутентичним међуљудским односима, није довољан. Наиме, како би дете усвојило позитивне облике понашања и прихватило их као узор за сопствено понашање, неопходно је њихово опонашање, примењивање и увежбавање у практичним ситуацијама, какве пружа свакодневни живот и раду вртићу, а нарочито игра (Каменов, 2006). Учење моралних особина и стицање моралног промишљања захтева прожетост апстрактних концепата са конкретним активностима, као и аутентичност међуљудских односа у којима се морални увиди стичу на очигледан начин, а не путем вербализација који описују узорне примере. На тај начин дете је у могућности да на основу запажања непосредног искуства усваја позитивне обрасце понашања, које затим, уграђује као ставове у личност. Делотворност таквих увида и ставова задржава се као унутрашњи мотив, те се позитивни образац понашања одржава и онда када је дете само и лишено принуде одраслих, ослањајући се на сопствена морална осећања.

Важну улогу током социјализације, као што је до сада више пута наведено, играју језик и говор, њима се усвајају логичка правила и развијају емоционалне димензије.

Истраживања показују да течност употребе било вербалног или знаковног језика, а највише билингвална пракса у значајној мери утиче на развој позитивних социјалних односа (Радоман, 2005). Ово је најзначајнија импликација за спровођење васпитне праксе у правцу моралног васпитавања деце оштећеног слуха. Могућност комуникације омогућава социјалне односе, а они омогућавају различите интеракције, искуства и увиде на којима се граде сложенији видови понашања појединца у друштву.

Међутим, самопосматрање одговарајућег понашања у различитим социјалним односима није довољно да се оно усвоји и уочи његов смисао и оправданост. Зато су неопходна непосредан искуства деце која се стичу у организованим активностима, као што је заједнички рад деце, посебно када су обједињена општим циљем и имају вредност за целу васпитну групу. У групном и колективном раду, у процесу игре јављају се и друштвени мотиви за активност, као што је жеља да се допринесе општом циљу, спремност да се преузима одговорност за успех целе групе (а не само за сопствени рад), да се помогне другу који је слабији или невештији, па чак да му се под одређеним условима уступи и првенство и слично. Игра је блиска социјалној природи детета и представља израз његове жеље за општењем, што јој обезбеђује изузетну улогу у његовом друштвеном и моралном развоју.

Игра омогућава детету да улази у активне односе са другом децом и одраслим људима, уносећи у њих смисао реалности, чиме оно проширује и сређује своје социјално искуство (Каменов, 2006).

Игра је нарочито значајно средство васпитавања глуве и наглуве деце јер она обилује очигледношћу, конкретним и чулно доступним интеракцијама, засићује дететову потребу за општењем, а сама је најчешће одређена правилима и нормама, чије прихватање отвара пут прихватању начела моралног васпитања. Ни у једној другој животној ситуацији деца немају тако значајну улогу у доношењу правила и њиховом доследном придржавању, као у игри. Руководјени правилима, играчи су спремни да се одричу својих тренутних жеља у корист улога које су прихватили. Према томе, у играма долази до битне промене у понашању детета, које постаје контролисано, што значи да се остварује у складу са одређеним обрасцем понашања. Играч истовремено остварује две функције, са једне стране, своју улогу, а са друге – контролише своје понашање. Захваљујући играма, деца уочавају смисао организованог понашања у заједници, улоге надређеног и потчињеног у динамичној структури тимске игре, уче се да деле улоге, планирају, процењују своје понашање и осталих учесника итд. У игри се посебно развија и самоконтрола, владање својим импулсима и усклађивање са понашањем осталих чланова групе, што се преноси и у остале ситуације живота и рада у вртићу. Огроман значај игара у моралном развоју деце потиче и из чињенице да њихов основни садржај представљају норме понашања које важе за одрасле људе и отуда дете у игри као да прелази у развијени свет највиших облика људске делатности, у развијени свет међуљудских односа. Норме које се налазе у основи међуљудских односа постају, захваљујући игри, извор развоја морала самог детета и у том смислу, значај игре је тешко проценити. Непроцењив је значај игара улога и у ослобађању деце од унутрашње напетости, јер путем њих она екстернализују сопствену унутрашњу драму (Каменов, 2006).

Игра, дакле, представља значајно средство моралног васпитања деце оштећеног слуха, јер омогућава конкретно и чулно доступне интеракције, ослобађа напетости и тиме утиче на смањење импулсивности. Игра подстиче социјално општење, омогућава формирање и поштовање правила, тимски рад, а уколико су у питању игре улога, пружају могућност поистовећивања и својеврсног учења по моделу којем су деца оштећеног слуха склона. У игри се превазилазе изазови на које наилазе деца оштећеног слуха на путу моралног васпитања. Она омогућава сазнавање о нормама и правилима, подстицање воље појединца да своје деловање усклади са тим нормама, са једне стране, док игре улоге са друге стране омогућавају детету поистовећивање са репертоаром улога, чијим се заједничким деловањем ствара образац за уочавање и прихватање моралних норми у ширем друштвеном контексту.

Игра, у том смислу, представља *свет у малом*, подстиче развој и потребу говора, комуникацију, негује дух заједништва остварујући социјализацију без којих је морал несагледив, а процес његовог васпитавања неостварив.

ЗАКЉУЧАК

Морално васпитавање деце оштећеног слуха најпотпуније се остварује усклађивањем основних васпитних принципа, метода и садржаја са специфичним карактеристикама развоја ове популације, која услед аудитивне депривације има другачију динамику интелектуалног, емоционалног и социјалног развоја у односу на типичну популацију.

Реализовање васпитне праксе у правцу моралног васпитања потребно је остваривати узимањем у обзир свих специфичности деце оштећеног слуха, јер њихово сазнавање омогућава превазилажење васпитних изазова. Осим принципима, методама и садржајима који су описани у овом раду, морално васпитање никако не сме бити контекстуално издвојено од социјализације и сведено на пуко теоретисање о моралним концептима, већ оно мора бити прожето живим, непосредним искуствима, која подстичу социјално општење, емоционалну размену кроз игру, јер она представља важно средство моралног васпитања. Игра обилује правилима и репертоарима улога, које омогућавају основу за стицање моралних норми у ширем друштвеном контексту. Правила у оквиру игре треба организовати на начин да подстичу вредности које прокламује морално васпитање, а васпитне улоге треба усмерити у правцу опонашања и имитирања оних образаца понашања који регулишу односе међу људима у правцу постизања општег добра, јер се на тај начин остварује циљ моралног васпитања.

Поштујући индивидуалност деце оштећеног слуха сасвим био-психосоцијалним карактеристикама треба радити на развоју целокупне личности у смислу умањивања ригидних црта личности као што су егоцентризам и импулсивност које су у супротности са моралним вредностима. Конкретни садржаји моралног васпитања омогућавају знања неопходна за целовито развијање појединца у хуману, толерантну и ка друштву оријентисану јединку, док утицај шире друштвене средине и социјално васпитавање које је нераскидиво везано са моралним васпитањем подстиче, не само знање о ономе што је добро већ директним контактом и опитном емоционалном разменом, омогућава развој осећања попут задовољства и неодобравања која прате добра и рђава дела и директно усмеравају понашање појединца у правцу вољног чињења добра, и одбацивање жеље за чињењем супротног од онога што негује истовремено лични и друштвени интерес.

Заједничким деловањем наведених компоненти, обједињавањем теорије и праксе – усклађивањем метода и социјалних интеракција, остварује се иновација васпитне праксе, која увек треба да се развија у складу са карактеристикама деце, њиховим узрастом и аутентичним искуством као неприкосновеним; узимајући све у обзир и имплементирајући их на план моралног васпитања – оријентисаног ка добробити за све.

Литература

- Branković, D. i Plić, M. (2011). *Uvod u pedagogiju i didaktiku*. Banja Luka: Comes grafika.
- Бранковић, Д., Гутовић, В., Илић, М., Милијевић, С. и Сузић, Н. (2000). *Педагошко-психолошке и дидактичко-методичке основе васпитно-образовног рада*. Бања Лука: Друштво педагога Републике Србије.
- Brković, A. (2011). *Razvojna psihologija*. Čačak: Regionalni centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.
- Ђоковић, С. (2004). *Individualni tretman kod dece oštećenog sluha*. Beograd: Defektološki fakultet – Centar za izdavačku delatnost CIDD.
- Ђорђевић, Ј. (1993). Problem i ciljeva i zadataka u obrazovanju i vaspitanju. *Pedagogija*, 28(1–2), 8–32.
- Isaković, Lj. i Kovačević, T. (2010). Razumevanje bajke na osnovu upotrebe znakovnog jezika i verbalne i pisane poruke. U J. Kovačević i V. Vučinić (ur.), *Smetnje i poremećaji: fenomenologija, prevencije i tretman deo I*, rad štampan u celini, 24–27. septembar 2010, Zlatibor (269–282). Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Jerković, I., Stanojčić, S. i Golubović, Š. (2010). Internalizovani i eksternalizovani problemi dece sa oštećenim sluhom. *Engrami*, 32(1–2), 39–50.
- Каменов, Е. (2006). *Васпитно-образовни рад у дечјем вртићу*. Нови Сад: Драгон.
- Ковачевић, В. Г. (2019). Идеје српских просвјетитеља остварању нове концепције васпитања. *Синтезе – часопис за педагошке науке, књижевност и културу*, 8(16), 53–69, <https://doi.org/10.5937/sinteze8-16005>.
- Ковачевић, Ј. (2015). *Васпитни рад у домовима/интернатима за глуве и наглуве*. Београд: Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију – Издавачки центар ЦИД.
- Ожеговић, Д. (2009). Исходишне компетенције васпитања у свјетлу друштвено-историјских фактора. *Настава*, 1–2, 1–6.
- Остојић, З. С. и Ђоковић, С. (2017). *Кохлеарна имплантација – исходи перспектива*. Београд: Универзитет у Београду: Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију, Издавачки центар Факултета (ИЦФ).
- Пелагић, В. (1953). *Изабрани списи*. Сарајево: Свјетлост.
- Peterson, C. C. & Siegal, M. (1995). Deafness, conversation and theory of mind. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 36, 459–474, <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.1995.tb01303.x>.
- Ријаже, Ж. и Inhelder, B. (1996). *Intelektualni razvoj deteta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Радоман, В. (2005). *Сурдопсихологија*. Београд: Центар за издавачку делатност – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Речицкая, Е. Г. (2004). *Сурдопедагогика*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС Москва.

Savić, Lj. (1980). *Metodika rada sa predškolskom gluvom i nagluvom decom*. Beograd: Univerzitet u Beogradu: Defektološki fakultet.

Hao, J. & Wu, C. (2019). Deaf Children's Moral Behavior, Moral Reasoning and Emotion Attribution. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 24(2), 95–103, <https://doi.org/10.1093/deafed/eny047>.

Marija P. Bjelić

Sanja T. Đoković

University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

SOME ASPECTS OF MORAL EDUCATION OF HEARING-IMPAIRED CHILDREN

Summary

Education is the result of the adults' impact on the body, mind and feelings of children, thus encouraging the child development and unity of his/her physical, intellectual, moral, and aesthetic education from an early age. Moral education determines the basis of an individual's upbringing and his/her actions because it directs individuals to harmonize all aspects of their personality and capacities with the social community and achieve their own authenticity, which is not in conflict with universal, lasting and unchanging values that proclaim virtues, kindness, philanthropy and higher spiritual values and benefits for all. Moral education is achieved by learning what is *good*, which supports bodily actions as well as the actions that are in line with moral and aesthetic values. Hearing-impaired children have difficulties with moral education at all three levels, due to difficulties in speech development, communication and socialization. The paper will therefore explain the specific features of moral education that are determined by the personality characteristics of deaf children, and which should be considered when implementing educational practice with preschool children.

Keywords: *moral education, hearing impairment, preschool age.*